

A „rettenetes” esztendő

Szélsőséges éghajlatú tiszántúli vidékünkön az időnként megismétlődő aszályosság és az ellene való küzdelem olyan problémává vált, amelynek megoldásával már egy évszázada foglalkozik a szaktudomány és irodalom. Ezzel kapcsolatban mindenkor széleskörű érdeklődést keltenek fel a szakirodalomnak és a napi sajtónak erre vonatkozó közlései, valahányszor az aszályosság és a rendszerint velejáráó inség veszélyezteti a mezőgazdasági termelés eredményét, a nép kenyerét.

Az elmúlt 100 esztendő alatt számos aszályos év közül a legsúlyosabbnak, 1863-nak emléke vissza-visszatér, amikor valamelyik szárazabb esztendő gyenge terméskilátásai felidézik az öregek által oly sokszor emlegetett „nagyinség” idejét. Ennek a „rettene-tes” esztendőnek mostani 100. évfordulója teszi ismét időszerűvé a megemlékezést 1863-ról. Hozzájárul az emlékek felidezéséhez az is, hogy mostani mezőgazdasági termelésünk egyik legégetőbb problémájának, a szárazság elleni küzdelemnek, az öntözéses gazdálkodásnak minél szélesebb körű kifejlesztésére éppen a tavalyi és tavalyelőtti két aszályos esztendő: 1961 és 1962 adta meg újból az ösztönzést.

Évszázadokra visszanyúló feljegyzések szerint az időnként szinte periódikusan visszatérő aszályosság központja majdnem mindig a Közép-Tisza vidék, de itt is főként Szolnok megye tiszántúli része, közelebbről a Nagykunság volt. Az egyik ilyen feljegyzés Szolnok vidékéről pl. a XVIII. századból a következőket örökíti meg:

„1790. évben egész nyáron fölöttébb nagy szárazság uralkodván ezen környéken, mindennemű föld-gyümölcsében oly terméketlenséget okozott, hogy egész Debrecen és Szeged városig az őszi vetésből ugyan igen kevés, a tavasziból pedig éppen semmi termés sem volt. Szénának pedig a Tisza rétségein a házfödeleknek való nádat zsen-géjében kellett lekaszálni, mivel a gyepen és magasabb helyeken semmi fű nem termett... Ugyanazért annyira vitte a szükség és drágaság a föld népét, hogy nemcsak itten, de a Tiszamentében nagy tágságon a nád gyökeréből (bengenyéből) süttött s készített pogácsákkal s más, az emberi természettel ellenkező eledellekkel kénytelenítette a föld népe az éhségtől magát menteni.”

„A-0. 1794 ismét oly nagy szárazság uralkodott, hogy fölül haladván az 1790. esztendőnek terméketlenségét, sem az őszi, sem a tavaszi vetésekből csak vetni való magot sem lehetett felvenni. A szénának hasonlóan sem gyepen, sem a Tisza rétségén semmi termése sem volt, mivel egész nyáron által barmainkat az éhségtől a rétség által menthettük meg.”

Az 1794. évről közli még az egyik feljegyzés: „Az Istennek ostora a nagy és hallatlan szárazság egész tavaszon, nyáron elannyira uralkodván, hogy sem őszi, sem tavaszi vetésről majd semmit sem lehetett felvenni. Találkoztak mindamellet néme-lyek, akik vagy búzájukat vagy árpájukat helyel-közzel vagy lekaszálták, fölkaparták, vagy tövöstül kinyötték”.

1790-ik évről kivonat. Egész nyáron fölöttébb nagy szárazság uralkodván ezen környéken, minden nemű föld gyümölcsében oly terméketlenséget okozott, hogy egész Debreczen és Szeged városig az őszi vetésből ugyan igen kevés, a tavasziból pedig éppen semmi termés sem volt; szénának pedig a Tisza rétségein a házfüdeleknek való nádat zsengéjében kellett lekaszálni, mivel a gyepen és magosabb helyeken semmi fű sem termett s nem nőtt, mi-
ből oly drágaság keletkezett, hogy a búzának köblét 9 és 10 Rftokon, az árpanak ugyan köblét 6 Rfton, a zabnak köblét 4 Rft 30 krajával s fölül kellett fizetni, ugyanazért annyira vitte a szükség és drágaság a föld népét, hogy nem csak itten, de a Tiszamentében nagy távasságon a nád gyökeréből (bengenyéből) süttött, s készített pogácsákkal, s más az emberi természettel ellenkező eledel-ekkel kénytelenítette a föld népe az éhségtől magát menteni.

A-o 1791. Ugyan azért a szükségtől szorongattatván, kénytelenítettünk — minthogy a népség szegényebb és tehetetlenebb része már mindenkiből kifogyott annyira, hogy a testi ruháját is a kenyér végett eladni kénytelenítettett, a még valamennyire tehetősb pedig pénzért sem kaphatott — a főlséges uralkodó Fejedelembhez, második Leopoldhoz segedelemért folyamodni; honnét, mivel a resolutio később jött ki, ismét a budai General-Comandóhoz folyamodván az előjárók addig, miglen a királyi resolutiót várni kellett, 500 mássa lisztet a város megsegítettett, oly formán, hogy azt boldogabb időben visszaadni köteles legyen, minden egy mássa liszt helyébe egy és fél possonyi mérő, vagyis három véka búzát számolván, a mint is:

A-o 1792, die 7-a maj. a királyi magazínumba minden hiba nélkül meg is fizette városunk.

A-o 1794. Ismét oly nagy szárazság uralkodott, hogy fölül haladván az 1790-ik esztendőnek terméketlenségét, sem az őszi, sem a tavaszi vetésekből csak vetni való magot sem lehetett fölvenni; a szénának hasonlóan sem gyepen, sem a Tisza rétségén semmi termése sem volt, mivel egész nyáron által harmainkat az éhségtől a rétség (nádas) által menthettük meg.

A szolnoki Ferencrendi zárdá háztörténete így emlékszik meg egy aszályos esztendőről (magyarra fordítva).

„1790. év. Ezen év szertelen szárazság miatt igen terméketlen volt. Nagy volt mindenütt, különösen ezen alföldi részeken a gabona és takarmány szükség. A gabona méreje 26 és több Rh. frtkon kelt. A nép tehát oly nagy szükségben szenvedett, hogy a nád beléből (bengyele, sás) készült lepényekkel táplálkozik, sőt eldöglött állatok húásával is. Ebből különféle betegségek származván, sokan elhaltak. Az is méltó a megemléstésre, hogy oly nagy serege özönlött az éhezőknek naponta a zárdá ajtajához, hogy gyakran, főleg ebéd idején 300-nál is többen voltak, akik vagy kenyérből, vagy faze-kacsánkénti ételmaradványokban részesültek. Napközben pedig reggeltől estig szakadatlan jöttek a zárdába kenyeret kérvén, kik majd éhen veszték el”.

Számos adatot találunk még az egykorú feljegyzésekben, hírlapokban az Alföld több más helyéről is az időnként visszatérő aszályos évekről, azonban mindezeket messze felülmúlta az 1863. évi aszály, amelyhez hasonló csapás – beleértve mindent, a kolerától a háborúig – azóta sem sújtotta az Alföld, de főképpen a Nagykunság vidékét.

Már az 1862. évben is rossz termés volt. A nagyrészt állattenyésztéssel foglalkozó lakosságot igen érzékenyen sújtotta az előző években keletről behurcolt marhavész, melynek a marhaállomány tekintélyes hányada esett áldozatul. Az így már meggyérült jószágállomány is alig talált táplálékot a száraz mezőkön, s már nyár derekán beszorult a legelőről. Az egész nyár folyamán alig volt eső, és a Berettyó folyó ősz felé teljesen kiszáradt.

Elmaradt az őszi esőzés is és az elvetett mag nedvességet alig kapott többet az őszi idők dérharmatjánál. Most már csak a télben bíztak, hogy az elmaradt csapadékot az hozza meg. Sajnos ez is hiába való volt, mert a 62-ről 63-ra forduló tél teljesen száraz maradt, számottevő hó nem esett. A hideg téli szelek a portengerré vált alföldi síkságot felkavarva, tél közepén hatalmas torlaszokat és hófúvásokat hordtak össze hó helyett porból. Nem hozott esőt a korai tavasz sem, s a kegyetlen csapadéknélküli tél után az őszi vetések alig mutattak valamit, a tavaszi pedig – ha egyáltalán vetettek – ki sem kelt. Az emberek hétről hétre bizakodva várták az áldást hozó esőt, de elmúlt a március, elmúlt az április és vele együtt a bizakodó remény is, mert a félelmetesen derült ragyogó égen a legcsekélyebb felhőfoszlány is alig tünt fel, máris szerte foszlott, jelentékeny eső pedig nem esett. A poros március után nem jött esős május. És ez így tartott napról napra reménytelenebbül, egészen a kétségbeesésig.

A kisújszállási határ siralmas állapotát így festi le egy tudósítás 1863. június 18-ról: „Nálunk, ahol január 18-óta – mondhatni – egy csepp eső sem esett, ahol a roppant szelek a 33 ezer holdas határt a legfinomabb fekete porral vastagon bevonták, hogy fűnek, vagy más veteménynek még színét sem lehet látni, ahol a közkutakat s azoknak vályúit a fúvások betemették, aligha mutathat fel siralmasabb képet egész nagy Magyarország a mai napon...”

Túrkevéen a kutak vize már a tavasz folyamán kezdett kiapadni, s embernek és állatnak alig jutott víz. A hallatlan nagy szárazság már kora tavasszal éreztette borzalmas mivoltát. A jószágok már a tél folyamán felélték a még megmaradt száraz takarmányt, s igyekezett volna mindenki az állatokat minél előbb kiverni a legelőre. Április elején ki is verik a jószágokat abban a reményben, hogy majdcsak megindul a mező, azonban a lesóványodott, erőtlen jószágok csak a porlepte kiaszott fű gyökerén tengődtek, míg végre a gazdák belátták, hogy hiába minden remény, eső nem esik, s nem zöldül ki a fű.

Már április 26-án közhírré teszi a túrkevei Tanács, hogy „akik Ecsegre kiverték már ennek előtte birkájukat és a mostani száraz, inséges időjárás miatt onnan elhajtották, jelentsék magukat a városházánál s jegyeztessék fel, hány darab birkájukat elhajtották onnan el”. Tehát már tavasz elején még a birkák is elszorultak a legelőről,

Annus 1790. Annus hic, ob nimiam siccitatem sterilis admodum erat. Magna ubique, praesertim in his inferioribus partibus frugum et fœni penuria. Communis tritici modius a 26 et amplius, florenis Rhen. venit. Tanta proinde in plebe egestas, ut ex medullis carecti, (vulgo bengyele, sás) confectis placentis vescerentur, imo etiam mortuorum pecorum carnibus; hinc infirmitates variae enatae, et multi mortui sunt. Illud etiam notatu dignum, quod tanta quotidie turba egenorum ad portam Conventus confluerit, ut saepe, praesertim tempore prandii, tercentos et amplius numeraret, qui vel panem, vel reliquias ciborum per ollulas accipiebant. Interdum autem a mane usque ad vesperam incessanter veniebant egeni ad Conventum panem postulantes, qui fame pene consumpti sunt. *) Kiadatott a szolnoki sz. ferencz-rendi Zárda hástörténetéből. Szolnokon június 29-én 1863. Tanács Neiti sárdafőnök által.

Ime, hogy ismétlik magukat az idő lefolyása alatt ugyanazon dolgok. A közlött két adat világosan mutatja, hogy 1790-ben s azon túl Szolnokon s általában az alföldön ugyanazon nyomor és szárazság létezett, mely létezik ma; pedig akkor a Tiszát senki se szabályozta, a cochinchinai tyukokat senki sem tenyésztette még.

Korczinica.

*) 1790. év. Ezen év. a szeretlen szárazság miatt igen terméketlen volt. Nagy volt mindenütt, különösen ezen alföldi részekben a gabna- és takarmányhiány. A gabna mérete 26 és több r-fiton volt. A nép tehát oly nagy szátságban szenvedett, hogy a nád bőléből (bengyele, sás) készült lepényekkel táplálkoztak, sőt eldögült állatok hússal is; ebből különféle betegségek támadván, sokan elhaltak. Az is méltó a megemlékezésre, hogy oly nagy seregbe gyűltek az éhezőknek naponta a zárda ajtajához, hogy gyakran, sőt még ebéd idején, 300-nál is többen voltak, kik vagy kenyéren vagy székonykán'ni ételmaradványokban részesültek. Naphözben pedig reggeltől estig szakadatlanul jöttek a zárdába, kenyéret kérvén, kik majd éhen veszték el.

2. ábra: Inséges idők történetéből. (Gazdasági Lapok, 1863. évf. 434. oldal. Lábjegyzetben a latin szöveg magyar fordítása)

s így nem csoda, ha a nagy lábasjószágok sem bírták az aránylag jobb legelőkön sem tovább május elejénél. Május 3-án általában már kezdik visszaverni a jószágokat, volt azonban néhány mindenre elszánt gazda, aki – mivel otthon sem volt mit etetni – továbbra is kint hagyta jószágait a legelőn, de ezek még rosszabbul jártak. Hogy mi történt a szerencsétlen jószágokkal, azt el lehet képzelni. Annyi bizonyos, hogy soha azelőtt, talán azóta sem szállítottak el annyi állati bőrt a Kunságról élelmes kereskedők, mint 63-ban.

Hullott a jószág egyre másra, s amint a hagyomány tartja, nem egy elkeseredett ember tette meg azt is, hogy a „marhás levelét” nyakába kötötte a lónak, marhának, és istenhírével útnak engedte. Így volt ez általában az egész Alföldön, de leginkább a Nagykunságon. Bihar megye déli részében – az akkori feljegyzések szerint – 42 község határa volt végképp lesülve. Karcag 70 ezer holdas határa úgy festett, mint az afrikai sivatag, tenyészetnek semmi nyoma, kiszáradt a fünek még a töve is. A legelőket már nem lehetett annak nevezni, mert nem voltak egyebek, mint porsivatagok. A szél olyan hancsíkokat fújt össze a porból, mint télen a hófúvás szokott lenni. Az elyengült, kiéhezett juhok erőtlenül vonszolták magukat a kiégett és porrá változott egykori mezőkön. Összebújva leroskadtak, és az elmaradhatatlan „kun eső”, a száraz nyári szél egész halom port hordott rájuk, s megkímélte a gazdát a felesleges fáradságtól, mindjárt el is temette a rakásra döglött juhokat. Öreg emberek a század elején még mutogattak olyan földdomborulatokat a határban, ahol állítólag ilyen juhok vannak eltemetve.

E vidéken eddig még nem látott roppant nagyfejű dögkeselyűk megszámlálhatatlan serege lepte el a határt és lakmározott az esett jószágokon. Temérdek állati csontváz borította az elnéptelenedett legelőket. Ezekről az inséges vidékekről még a madarak is elvonultak, és mintha a vadállomány is teljesen eltűnt volna. A legszokatlanabb volt a vízi madarak elmaradása. A teljesen kiszáradt erek, kádárcsák, medrek és kiöntések, melyek ezelőtt a legkülönbélebb, nálunk ma már alig ismert víziállatok ezreinek nyújtottak megélhetést, elnéptelenedtek. A vízi madarak elköltöztek barátságosabb messze vidékre. A mezei nyúlnak nem volt hol szaporodnia, de élelmet sem talált. A költöző fűj sem állapotodott meg e kietlen vidéken, tovább repült, csak a helyhez ragaszkodó fogolymadár maradt hű szülőföldjéhez.

A katasztrófa bekövetkezett. Elmúlt a nyár anélkül, hogy az időjárásban javulás következett volna be.

A rettenetes aszály elsősorban a földművelő, de főképpen az állattenyésztő lakoságot sújtotta legjobban. Jóságállományuk legnagyobb része elpusztult. A pusztulás méreteit az 1863. évi június hóban elrendelt összeírás adatai mutatják. E szerint a 6 nagykun város 200 ezer holdnyi határán a jószáglétszám apadása a következő volt.

	szarvasmarha	ló	juh	sertés
1861-ben	30 593	15 190	245 340	26 100 db.
1863. VI. hóban	6 087	8 470	47 362	7 010 db.
Elpusztult:	24 506	6 720	197 978	19 090 db.

Kisújszálláson az állatállomány összehasonlítása június 18-án kelt tudósítás szerint a következő volt:

	szarvasmarha	ló	juh	sertés
1861-ben	6 717	3 419	30 536	7 959 db.
1863. VI. 18.	2 386	2 206	8 032	2 681 db.
Hiány:	4 379	1 213	22 513	5 278 db.

Százalékban kifejezve a két legszámottevőbb állatfajtánál, a szarvasmarhánál 65,2⁰/₀, a juhnál 73,5⁰/₀ volt a hiány.

Még ennél is szomorúbban festett az összeírás eredménye Túrkevéen június 24-én. E szerint:

	szarvasmarha	juh
1861-ben volt	6 899	62 554 db.
1863. VI. 24-én	837	3 897 db.
A hiány tehát:	6 062	58 657 db.,

vagyis a szarvasmarhánál 88⁰/₀, a juhnál 93,5⁰/₀.

Ez a borzalmas inség főképpen a jószágállományban végezte pusztítását, de nem maradt hatástalanul az emberek életére sem. Nemcsak az állatoknak, de az embereknek sem volt mit enniük. Itt-ott az ugarba vetett gabona megnőtt ugyan arasznyira, de mikor le akarták aratni, gereblyével kellett összegyűjteni. A gereblyék régi fogai közé újakat csináltak, hogy a lekaszált giz-gazos gabonát összegyűjthessék. Ilyenformán ment a hordás is. A vendégoldalra rakott ökörszekerek helyett talicskán és lepedőben is haza győzték hordani a termést. A szalmát meg ponyvával beterítve és kötéllel lekötve szállították haza, hogy el ne hullassák. Tengeritermésről természetesen szó sem lehetett, mert el sem vetették a magot, nem vette be a föld tavasszal. De ha mégis elvetették volna, vagy ki sem kelt, vagy pedig az első nyári hónapban tökéletesen kiszáradt.

Az éhes gyomor rávezette az embereket azokra a szükségteledelekre, amellyel a régebbi inséges évek éhezői is igyekeztek megtölteni korgó gyomrukát.

A sásbendőből vagy bengyeléből készített lepény a régebbi inség-időkből ismeretes volt. A lesoványodott esett állatok húsa szükségképpen szintén inséges eledelül szolgált, de nem volt hozzá kenyér. Ezt helyettesítette a korpapogácsa, amit úgy készítettek, hogy a buza, vagy rozs konkolyos, szemetes ocsuját összeőrölve sósvízzel meggyúrták és tepsiben kisütötték. De még az ocsuliszttal is takarékosan kellett bánni. Sokan fakéregből darált lisztes anyagot kevertek hozzá, ebből készült a kenyér. Mint a hagyomány tartotta, legjobb ízű volt a tölgyfakéreg, melyet Várad környékéről hoztak magukkal az onnan hazatért inségesek. A tölgyfakéreglisztnél csak a száraz tengericsutka volt hitványabb eledel, amit szintén összeőrölve az ocsúkorpához kevertek, s ebből sütötték a pogácsát. Ha nem is volt valami kiváló csemege, mégis volt egy kevés összefüggése, távoli rokonsága, a kenyérrel, és ami a fő, meg lehetett vele tölteni a gyomrot.

Erről az inséges vidékről, mely a lakosság tizedrészét sem volt képes ellátni élelemmel, nemcsak a madarak, de az éhező emberek százai, ezrei is elvándoroltak boldogabb vidékre. Csapatostól szivárogtak el különösen Erdély felé, Bihar, Kolozs, Marostorda megyékbe, sőt még távolabbi vidékekre is. Ott munkába állva, mint arató és nyomtató munkások húzták ki a nyarat. Különösen Várad, Hegyköz vidékén, Kolozsvár, Szamosújvár környékén voltak nagyobb számmal kunságiak, de szétszórtan faluról falura vándorolva munka és megélhetés után, megfordultak Dés, Szamosfalva, Margitta, Élesd, Hencida és számos egyéb magyaroklakta helységekben is.

Ennek a rettenetes inségnek az okozója a nagy aszályosság, egész nyár folyamán tartott, s amikor már a sokat szenvedett emberekben a reménytelenség tetőpontra hágett, augusztus közepe felé „nyári túri vásár után” végre megérkezett a régvárt eső.

Az őszi vetések hihetetlen buján indultak fejlődésnek, úgy, hogy október végén a térdigérő búzavetéseket meg kellett kaszálni. Még ott is nőtt búza, ahol nem is vethettek. Buján tenyésztett a különböző gyomféle. A nagység takarékoságra tanította a gazdákat. Neki is láttak a máskor semmibe sem nézett paréj- és kondor-kaszálók betakarításához, hogy ezt a silány takarmányt óvatosságból egy másik szük esztendőre tartalékolhassák. Szálló igévé vált az a mondás, mellyel a 63. évet átélő öregek szokták volt a takarékosághoz nem szokott fiatalabb nemzedéket korholni: „Te sem értél még 63-at”!

Dr. Györffy Lajos